

ואם נפגם הצ'ופצ'יק הקטן של האות הקטנה ביותר

[haaretz.co.il/literature/tarbut-sifrot/2025-05-01/ty-article/.premium/00000196-775e-dba8-afb7-f75f88b30000](https://www.haaretz.co.il/literature/tarbut-sifrot/2025-05-01/ty-article/.premium/00000196-775e-dba8-afb7-f75f88b30000)

דן מירון

May 1, 2025

בפרק הקודם תיארתי את ההסתייגות שהביע סבי מספורו של ש"י עגנון "והיה העקוב למישור", שטען שכולו עומד על טעות הלכתית. ואני עשיתי טעות נוספת ואמרתי, מה כאן העניין, הרי זה רק "קוצו של יוד". פרשת העגינות שבעלילה של "והיה העקוב למישור" ושאלת כשירותו של גט שנשלח בכתב ממרחקים הזכירה לי את הפואמה הידועה של י"ל גורדון.

להפתעתי, למשמע כותרתה של הפואמה התרווח מפתח שפתיו של סבי שהיה מכוון-כלשהו לשם הבלטת האירוניה והביקורתיות והתרחב לחיוך גדול שהיה בו אפילו שמץ של הנאה והרחבת דעת. נראה היה שהגענו לאיזו תחנה שהיתה נוחה לו, ואולי הוא-עצמו התכוון להביא אותי אליה. התחיל להקריא ממנו דיבור נינוח ומבודח-כלשהו, "הממזר (הגייה מלעילית) הזה, יהודה לייב, פיקח כמו שד, יימח שמו, וידען עצום. אמנם ידען לרעה ולא לטובה. הנה ה'קוצו של יוד' הזה. אתה יודע מהיכן שלה אותו המשורר שלך?"

שתיקתי הוכיחה את בורותי. סבי איבד את חיוכו אבל המשיך, הוא, יהודה לייב, לקח אותו ממסכת מנחות שבמשנה ובגמרא, שתלמידי ישיבה אינם מרבים לעסוק בה אלא אם כן הם "בולעים" לתוכם את כל התלמוד הבבלי. הוא לקח אותו ובכוונת זדון פיקחית הפך אותו על פיו. בתלמוד הבבלי נאמר שאפילו קוצו של יוד, הצ'ופצ'יק הקטן של האות הקטנה ביותר, הוא בעל חשיבות עצומה בכתיבה שיש לה מגע עם הקודש, כגון כתיבת תפילין או כתיבת מזוזה או כתיבת גט, ואם נפגם הצ'ופצ'יק מחמת כתיבה בלתי-זהירה הפגיעה בו "מעכבת", כלומר פוסלת את הכתוב שכבר אינו יכול לשמש את המטרה הקדושה שלו. משהו דומה לפגיעה בפיטם של האתרוג.

נוכחתי שאפילו בלבו של עגנון, "חוזר בתשובה" כביכול, נותרה פינה חמה של אהדה ליל"ג. הגיבור האוטוביוגרפי של "אורח נטה ללון" דוחה מלפניו את א"ד גורדון, הגורו של העלייה השנייה, ומעלה על נס את י"ל גורדון, גדול משוררי ההשכלה

יהודה לייב הפך את הקוץ הקדוש לדבר של מה בכך, משהו שאינו "מעכב" שום דבר, אפילו לא גט שבכשרותו תלוי גורלם של גברים ונשים העלולים להיקלע למצב של עגירות, דבר שעגנון לא ידע כשהתיר לרב להכשיר את שחרורה של העגונה על-פי מכתב שנמצא באמתחתו של קבצן בלתי-מוכר. יל"ג ידע גם ידע, והשתמש בידיעתו כדי לנגח את הרב ואת המסורת הרבנית כולה שאותם תיאר כרשות רשעה המעמידה פני אדיקות. אין מה לדבר, הפטיר סבי, יל"ג אפיקורוס גמור היה, יורש גיהנום, אבל חכם, חריף ובקי באמת.

התברר שסבי הכיר היטב את שיריו הסיפוריים של יל"ג. הדבר היה תמוה בעיני, אבל לימים נוכחתי שרבים מיוצאי הישיבות השתעשעו בשירים ה"אפיקורסיים" הללו. יל"ג היה מבחינתם "אחד שלהם". ככל שיצא לתרבות רעה של ההשכלה הוא נותר בן-עולמם. הוא אמנם לחם בכל כוחו בסמכות הרבנית של דורו אבל הוא נשאר בכל-זאת "ישיבה בחור". ואם לא די בכך, הוא היה גם "פלפלא חריפתא" מהסוג הקרוב ללבם של למדנים.

נוכחתי שאפילו בלבו של עגנון, "חוזר בתשובה" כביכול, נותרה פינה חמה של אהדה ליל"ג. הגיבור האוטוביוגרפי של "אורח נטה ללון" דוחה מלפניו את א"ד גורדון, הגורו של העלייה השנייה, ומעלה על נס את י"ל גורדון, גדול משוררי ההשכלה. כשהוא מגיע לפגישה עם החלוצים אנשי "גורדוניה" המכונים עצמם לעלייה לארץ ישראל ולעבודה חקלאית בה כמצוות המנטור שלהם צצה אי-הבנה בינו לבינם, אף כי לפי מעשיהם היו דווקא הם, "חבריו שבגולה", צריכים להיות קרובים ללבו אבל בדיבורם היו זרים לשפתו. כגון שכ"אני אומר גורדון, מתכוון אני למשוררנו הגדול יהודה לייב גורדון, ואילו הם מתכוונים לאהרן דוד גורדון — גורדון זה שלי (כלומר יל"ג) בעל מחשבות היה, ובא גורדון שלהם (כלומר א"ד גורדון) והביא את המחשבות לידי מעשה — משל לאדריכל שביקש אבנים ונתנו לו לבנים, שהוא נתכוון לבנות היכל, ואילו הם נתכוונו לבנות להם בית דירה".

איך אפשר להבין את השירים בלי ידיעת התהלים והמדרש? הרי האפיקורוס הזה הבוכה על חורבן עם ישראל מאשים את אלוהים באי-קיום הבטחתו מתהלים ס"ח? בשלב זה הבנתי לגמרי את כוונת סבי ואת נימת התוכחה שבדבריו

סבי המשיך להשיח ביל"ג, לא כמי שמעלה זיכרונות חביבים אלא דווקא כמי שבא להוכיח דבר, לגבות בדוגמה טענה חריפה שעדיין לא היה ברור כלפי מי או מה הוטחה. הוא הזכיר את הפואמה הקצרה "אשקא דריספק" (שכאמור לא הכרתיה אז) וחזר על הסיפור ממסכת גיטין שבא להסביר את המימרה "אשקא דריספק חריב ביתיר", כלומר בגלל עניין של מה-בכך החריבו הלגיונות של הקיסר הרומאי אספסינוס את העיר ביתר, הרגו את יושביה וחצו בדמם עד ברכיים, וכל זה מפני עניין פעוט. רגילים היו אנשי ביתר לשתול ארז עם הולדתו בעירם של בן זכר ואילן תורניתא עם הולדת בת ושמרו על השתילים והניחו להם לצמוח ולהסתעף לאילנות מפוארים עד אשר הגיעו הבן או הבת לחופה. אוראז כרתו את העץ המתאים כדי שישמש מוט לחופה. ומעשה בבת הקיסר שנסעה בכרכרה ונשבר היצול שלה בעיבורה של העיר ביתר ("אשקא דריספק", יצול של עגלה). כרתו משרתי הנסיכה עץ ארז שנועד לחופתו של מאן דהוא, הקציעו אותו והשתמשו בו כביצול חלופי. בעודם מתקנים את הכרכרה נזעקו אנשי המקום הזועמים, התנפלו על כורתי העץ והיכום. באו ואמרו לקיסר, "היהודים מרדו בך". שילח הקיסר את גדודיו ו"גדע" בחרי-אפו את יושבי העיר עד שדמם השפוך הציף את הסביבה כולה, התערב במי הנחלים והגיע עד לים הגדול.

יל"ג השתמש בסיפור אשקא דריספק כדי להציג באורח דרמטי ותמציתי חורבן משפחה יהודית פשוטה, משפחת אנשי עמל, שהתחולל בגלל שתי שעורים שנמצאו במרק הפסח והפכו את חג המשפחה לחגא עד שהיה בו אפילו משום שפיכות דמים ממש (האשה ספגה מכות רצח מידי בעלה העגלון על ש"הלשינה" ודיווחה למרא דאתרא על שואת השעורים), ועוד יותר מזה באורח מטפורי ואנלוגי.

שפיכות הדמים ההיסטורית והכאילו־מיותרת של ביתר שהביאה לשיאו ולקיצו של מרד בר־כוכבא שוכפלה בזעיר־אנפין באסון המשפחתי של גיבורי הפואמה באשמת הרב שלא מצא תירוץ של "בטל בשישים" שהיה בו כדי להציל את המשפחה מהרס. ועוד, הוסיף סבי בנימת התכוונות גוברת והולכת (בשלב זה כבר ניחשתי כלפי מה וכלפי מי מכוונים הדברים), הדברים הכי ידועים שכתב יל"ג, השיר על שמעון הנפל חלל לפני האריה הלובי בזירה ברומא אחרי חורבן הבית והשיר על הנערה פנינה אבו־שעם ואמה המתאבדות בים ובלבד שלא יעשה בנערה שימוש של קלון. איך אפשר להבין אותם או לרדת עמוק לתוך העצב הנורא שבהם בלי לעקוב אחר מה שהמשורר עשה במדרש בגיטין ובאיכה רבא על הפסוק "מבשן אשיב, אשיב ממצולות ים" מתהלים.

הפרק בתהלים (ס"ח) כולו זעקה לאלוהי ישראל שיבוא להציל את בניו מאויביהם. אלוהים כאילו כבר בא בסערה על האויבים, הוא רוחץ בדמם ומבטיח פורקן וגאולה לבני ובנות ישראל. באחד ממדרשי החורבן דרשו חז"ל את הפסוק כהבטחה של אלוהים לצעירי ירושלים שהלכו בגלות וידעו שהם נדרשים לקלון ולמעשי זימה אלא אם כן יטביעו עצמם בים, וכמתאבדים הלא ינטל מהם חלקם בעולם הבא. הבטיח אלוהים, "מבשן אשיב, אשיב ממצולות ים", ואין "מבשן" אלא ראשי תיבות של "מבין שיני אריה", או, באיכה רבא, "מבין שיני אריות". כלומר, האל יציל את בני ובנות ישראל, אם לא בעולם הזה הרי לפחות בעולם הבא.

והנה בא יל"ג, "ראש צלם ליטאי" שכמותו, ועושה מהפסוק שני שירים של אסון וחורבן, "בין שיני אריות" על גורלם של שמעון ומרתה בימי חורבן בית שני ופנינה ואמה בימי גירוש ספרד. המשורר מזכיר בצורה זו את הבטחת הקב"ה אבל תוך־כדי כך הוא סותר אותה. בשיר על שמעון ומרתה מפנה המשורר שאלה לאלוהים "עד מתי תתאפק?" והוא משיב עליה בסוף, בעת שהאריה קורע את בשרו של שמעון לגזרים, "אלוהיך — סר מעם נחלתו ומגיבוריהו ויהי עם אויביהם — לאוכל לחיה הרעה ניתת!" ב"במצולות ים" פנינה, שהצילה את אחיה ועתה נדרשת לקיים את הבטחתה לקברניט אניית הגולים שהיא תשמש אתו במיטתו, עומדת להשליך את עצמה לים, וכמוה אמה. היא שואלת מדוע בחר הקב"ה בה ובעמה מכל העמים כ"מטרה לחיצו", והמשורר משיב לה, אחר שוך הגלים שנוצרו בעת טביעתן של שתי הנשים, אלוהים רואה הכל, אבל הוא אדיש. העין שלו היא "עין רואה קץ כל בשר, סוף אלפי אלף, ומעולם לא הורידה דמעה, אף דלף".

איך אפשר להבין את השירים בלי ידיעת התהלים והמדרש? הרי האפיקורוס הזה הבוכה על חורבן עם ישראל מאשים את אלוהים באי־קיום הבטחתו מתהלים ס"ח? בשלב זה הבנתי לגמרי את כוונת סבי ואת נימת התוכחה שבדבריו. הוא דרש ממני כמה פעמים להקדיש זמן ללמוד גמרא ומדרשים והציע את עצמו כמורה. אני התחמקתי ככל יכולתי עד שהגענו לשיחה הגורלית הזאת. סבי הכניס אותי למבוי סתום, אם ברצוני ללמוד ספרות עברית חדשה ולא משהו רציני ומכובד יותר, מה אפשר לעשות?! אפשר לכל הפחות להציג ישירות לנגד עיני את חוסר הרצינות שבהחלטה זו כל עוד לא הקדשתי זמן ממושך ללימוד הגמרא והמדרש. השיחה הנוכחית באה לשכנע אותי שאכן כך הדבר, ואני אכן השתכנעתי. איך אפשר היה שלא להשתכנע? השתכנעתי שהדברים היו פחות או יותר מוכנים בפי סבי. הוא "התכוון" לקראת שיחתנו. כרכי עגנון שהותרתי בידיו סיפקו את התירוץ. הוא לא התרשם במיוחד מעגנון אבל הזכיר לעצמו, בכוח ברזל הזיכרון שבו התברך, את שירי יל"ג שקרא בנעוריו, ובאמצעותם הפיל את חומת הסירוב שבה הקפתי את עצמי עד כה.

התוצאה היתה לימוד גמרא במחיצתו במשך ארבע שנים, פעמיים בשבוע, כולל בחודשי מלחמת העצמאות. הייתי הולך אחרי שעות בית הספר לביתו, אוכל משהו ממטעמי סבתא, שרגנה במטבח והזהירה את בעלה הקפדן שלא יוציא לילד את הנשמה. אני מודה לסבי ולסבתי מעומק לבי על השנים הללו, חושב על שניהם באהבה ומאחל להם "א ליכטיקן גן־עדן" (גן עדן מאיר).

המשך — בגיליון הבא